

ZGODOVINA ŽIROVSKEGA ČEVLJARSTVA

Obutev ni le zaščita nog proti mrazu, ampak tudi proti ostrim kamnitim tlom ali vročemu puščavskemu pesku. Spočetka je človek tekal bos. Čeprav je bila njegova koža na podplatu čvrsta in trda, se je pogosto zgodilo, da jo je poškodoval. Da bi to preprečil, se je odločil nogo zaščititi. To je storil s tistim, kar mu je dajala okolica in kakor je mogel tisto na primitiven način kolikor toliko koristno uporabiti. Privezal je na stopalo listje s travo, rogozom in podobnim. Postopoma je spoznal, da se listje prehitro strga, pa je iznašel kaj močnejšega, npr. lubje, les, kožo.¹

Zgodovinski oris obutve in njene izdelave

V svetu

Najenostavnejši čevlji so bili narejeni iz celega kosa kože, ki je bila odrta z nog kakšnega sesalca. Takšne podatke imamo npr. od Patagoncev v Južni Ameriki, ki jih delajo iz kože zadnjih nog pume in gvanaka, in od Indijancev v Severni Ameriki, ki uporabljajo kožo z nog severnega jelena. Pravi čevlji so nastali s kombinacijo kožnatih nogavic in opank z vrvicami. Še danes jih uporabljajo v vsej zahodni in centralni Aziji, v Zahodni Sibiriji in na Kitajskem, kamor so visoke čevlje prinesla turška ljudstva v 1. tisočletju pr. n. š. Take tipe obutve poznajo tudi Eskimi, prerijski in pueblo Indijanci. Da nosijo na različnih področjih podobno obutev, pričajo tudi druge vrste obutve: Moksini niso le indijanska posebnost, ampak jih poznajo tudi v Sibiriji, na Laponskem in drugod v Evropi. Bušmanski lovci v Kalahari (Afrika) nosijo »sandale«, a prav tako Polinezijski (Oceanija), ko lovijo ribe.²

Najstarejše podatke o obutvi imamo iz Azije. Medijci, Hetiti in Perzijci so že nosili obuvala. Tudi maloazijski Grki so uporabljali čevlje. Evropski Grki so na prostem nosili sandale, doma so hodili bos. Tebancem je najbolj ugajala rdeča barva usnja in so jermenje okraševali: debel podplat, privezan na nogo z dolgimi jermenji, so imenovali *koturn*. Te so smeli nositi samo vladarji in igralci grških dram. Rimljani so nosili sandale, ki so bili vsakdanja obutev, in čevlje, ki so jih uporabljali samo ob svečanih priložnostih. V dobi rimskih cesarjev so že bili v navadi raznobarvni luksuzni čevlji. V vzhodni rimski državi so Bizantinke posebno čislale koničasto oblikovane čevljičke iz raznobarvnega, celo pozlačenega usnja in brokata. Da so jih zavarovale, so na prostem uporabljale vrhnje čevlje iz navadnega usnja. Tudi moški so nosili čevlje koničastih oblik. To obliko so v 12. stoletju križarji zanesli v Evropo, kjer se je hitro razširila. Dolžino konice so natančno določale državne in deželne oblasti, ker je oblast hotela varovati stanovske razlike tudi v noši.

Vse navedene oblike obutve so bile brez podplata. Najbrž za olajšanje hoje ali pa za večjo oporo so v dobi rilčaste obutve izumili lesen podplat, ki so ga privezovali na obuto nogo z jermenom. Tedaj so prvič izdelali tudi peto. V Italiji so bili v 2. polovici 15. stoletja v navadi čevlji s podplati izdatnih debelin.

Na Francoskem je kralj Karel IV. prepovedal rilčaste čevlje. Od podplata je ostal samo še podpetnik, ki je od takrat postal važen sestavni del obutve. V nemški obliki čevlja iz 16. stol. vidimo pravo nasprotje rilčastega. Pravili so mu kravji gobec. Po francoskem vzorcu so v 16. stol. tudi po drugih deželah opustili rilčasto obliko in polagoma so nastale razne variante precej normalnega izraza, ki so bile navadno opremljene z rozeto, pentljo in zaponko. Tako opremo je imel tudi rokoko čevljev v 18. stoletju.

Opremljanje obutve s pentljami, brošami in zaponkami je odpravila šele francoska revolucija. Rokoko je enako kot naša doba pogosto opremljal podpetnik ženskih čevljev, tako po obliki kakor po širini in višini. Kot moške in ženske čevlje so tudi škornje razne dobe oblikovale po svoje in je med obliko iz 15. stol. in kanano iz 17. stol. ter današnjimi škornji mnogo različkov.³

V Sloveniji

Na deželi so si ljudje sami izdelovali obutev iz lesa, slame, ličja in nestrojene surove kože. Polagoma so se izločili posamezniki, ki jim je delo šlo bolje od rok in so počasi začeli dobivati naročila tudi od drugih.

Med najpreprostejšimi obuvali so bile *cokle*. Najstarejše so narejene scela iz enega kosa lesa, vendar jih vidimo že na najstarejši upodobitvi (Florjančičev zemljevid Kranjske⁴) iz l. 1744 s pletenim gornjim delom in opetnico.

Prvotno obliko cokel so zelo različno opuščali, saj jih v Mačah pri Predvoru še danes rabijo za v hlev. V Beli krajini so izdobljene, »izglobane« cokle izdelovali iz gabrovega lesa, tako da so jih izžgali z razbeljenim železom; poznajo pa tudi cokle z zgornjim delom, pletenim iz ličja ter z ličnato ali usnjeno opetnico. Na podplate nabijejo šest ali sedem »ledenjakov«, velikih žebeljev, ki jih na Gorenjskem imenujejo »nasekanci«.

Škornji so omenjeni že v najstarejših virih in prvi, ki jih najdemo upodobljene (Valvasor, II, 111), so narejeni z visoko golenico, ki se zavihava pod kolenom. To so škornji »z zavihami«. Nosili so jih na Gorenjskem, Dolenjskem, Notranjskem, v Savinjski dolini, po štajerskih hribih ob Savi ter celo pod Pohorjem. Po različnih področjih so se tudi različno imenovali. V Prekmurju in na vzhodnem Štajerskem so segali škornji le do kolena ali še niže in so jih poznali troje vrst. Od srede 19. stoletja so do kolen segajoči škornji raznih oblik splošno obuvalo po vsem Slovenskem, a so starejši moški še v šestdesetih in sedemdesetih letih dajali prednost dolgim škornjem.

Oblike čevljev so se po različnih pokrajinah različno spreminjale. Za Gorenjsko so znani nizki čevlji precej vzporedno s škornji, v Ziljski dolini so bili do srede 18. stol. in tudi še pozneje bolj v navadi. Za zahodno slovensko ozemlje navajajo poročila le nizke čevlje. Bela krajina je poznala vezivne čevlje, imenovane »čižmi na zaplet«. V belokranjski Poljanski dolini so »postoli« segali nekaj prek členkov, tako tudi »mestve« iz drugih belokranjskih krajev. Ti čevlji so bili delani »na zunanji šiv« (Poljanska dolina) ali »na obrt« (Semič), tj., da je bil gornji del usnja prišit na podplat ob robu na zunanji strani in ne spodvit navznoter. Enako so izdelani čevlji »na kveder« (Štajersko, Kranjsko), čevlji »na rom« (Savinjska dolina) in verjetno tudi čevlji »na ostavo«. Take vrste čevlji so veljali na koncu 19. stoletja bolj kot delovni čevlji.

Praznična ženska obutev se je razlikovala od moške po raznih okraskih (pentlje, zaponke, luknjice, okrasni šivi, kombinacija usnja s suknom, žametom, ipd.). Ob delavnikih so bile poleti Slovenke največ bose. Ker pa so slikarji upodabljali in poročevalci opisovali zvečine praznično nošo, je za to le malo potrdil. Goldenstein je le enkrat upodobil kmetico, ki je delovno opravljena in bosa. Že za 70. leta 19. stoletja pa so številna ustna pričevanja, po katerih so ženske ob delavnikih celo v hladnejših dneh hodile bose in so se praznično oblečene ob nedeljah obule šele pred cerkvijo.⁵

Podrobneje raziskujeta slovensko nošo (in tako tudi obutev) dr. A. Baš in M. Makarovič. Prvi med drugim ugotavlja, da se je obutev pri višjih slojih v poznem srednjem veku in v 16. st. v glavnem izenačevala s srednjeevropsko modo, prav tako je bila obutev preprostih ljudi v naših krajih podobna obutvi le-teh v drugih deželah. Pri vsakdanji obutvi so se bolj obdržale tradicionalne oblike, pri praznični pa so v marsičem posnemali obutev višjih slojev. To se je dogajalo v vsakem času.⁶

Se nekaj besed o *cehah*, saj so bili čevljarji po mestih v srednjem veku obvezno vključeni vanje. Deloma so se razvili iz cerkvenih bratovščin, npr. bratovščina čevljarjev v Škofji Loki. Pri takem razvoju so na novo nastali cehi lahko kar nadaljevali svojo tradicijo; gojili so versko, družabno življenje, poleg tega pa so prevzeli z ustanovnim pismom posvetne oblasti tudi gospodarske naloge.⁷ V živahnem cehovskem življenju sta nastala v 15. stoletju čevljarska ceha v Ljubljani in Škofji Loki (1457. leta). Prvi pisani vir o tržiškem čevljarskem cehu je iz l. 1751, ko so v Trziču odprli cehovsko vpisno knjigo, vendar je tudi tu čevljarski ceh obstajal že davno prej,⁸ sklepa Ivan Mohorič.

Vsak ceh je imel svojega patrona, vendar zavetniki niso bili enotni za isto rokodelstvo. Tako sta bila čevljarska patrona v Škofji Loki brata sv. Krišpin in sv. Krišpinijan, ki sta nekoč kot čevljarja oznanjala božjo besedo, a v Trziču in Ljutomeru so čevljarji častili sv. Erharda. V Kranju je bil skupni patron čevljarjev in usnarjev sv. Štefan.⁹

Gospodarski položaj mestnih rokodelcev se je proti koncu 16. stoletja temeljito poslabšal. Na drugi strani pa se je kljub omejitvenim poskusom rokodelstvo po vaseh vedno bolj razvijalo, enako tudi domača obrt. Nov gospodarski duh 18. stoletja — merkantilizem — hoče prinesiti v obrt novo življenje. Tako je izšel 1732 patent o rokodelstvih, ki je težil za tem, da se naj dvigne obrt tako, da bi lahko delali za izvoz. Oblast je povsod podpirala obrti, ki so proizvajale za trgovino. Vedno bolj jih je oproščala cehovskih obvez. V tistih pokrajinah, ki jih je zasedel Napoleon v začetku 19. stoletja, je bila proglašena obrtna svoboda. Avstrijska vlada je po odhodu Francozov sicer dovolila obnavljanje cehov, vendar brez starih pravic. Cehi so spet postajali cerkvene bratovščine oziroma dobrodelna društva. Ker niso imeli prave podlage, so v splošnem prav kmalu izginili.¹⁰ Spomin na stare cehovske čase se je pri čevljarjih ohranil najdlje v Škofji Loki. Še pred nekaj leti so praznovali svoj praznik v Goropekah, torej stara vsebina v novi obliki.

Po ukinitvi cehovstva 1859 se je obrt močno razmahnila. Ker so bili osvojenjeni od cehovskih omejitev, so številni mojstri lahko odprli samostojne delavnice in najeli pomočnike in vajence. Tako se je v drugi polovici 19. stoletja posebno okrepila čevljarska obrt v Trziču. Iz mesta se je širilo čevljarstvo po bližnji in daljni okolici do Kovorja, Križev pa prav do Dupelj, Žiganje vasi in Naklega. V sedemdesetih letih je začelo poslovati prvo čevljarsko podjetje

z nemškimi družabniki. Slovenec Peter Kozina, doma iz Dolenje vasi pri Ribnici, pa je 1910 pričel graditi tovarno (imenoval jo je »Peko«), ki je 1911. leta pričela obratovati.¹¹

V Kranju sta obratovali tovarni Jadran, Štefe in Prešeren. Tudi po vaseh med Kranjem in Tržičem so rasle obrtne delavnice, ki so že prehajale po svoji strojni opremi v malo industrijo. (Gradišar, Perko, Škrjanec). V Tržiču so se razvili manjši obrati: Anton Ješe, Ignac Ješe, Alojz Štefe, Dobrin in Grasmajer. Večjo tovarno je ustanovil tudi Janez Razboršek, ki se je imenovala Jara. V Ljubljani se je razvil obrat Krisper v Šiški, ki je imel popolnoma mehanizirano tovarno.

Tudi v Mirnu pri Gorici so bili čevljarji poznani že pred prvo svetovno vojno. Po vojni so nekako vegetirali pod Italijo, zelo pa so napredovali v modelih.

V zadnjem desetletju pred drugo svetovno vojno je bila industrija čevljev v Sloveniji že na lepi višini. Izdelala je letno nad 1,600.000 parov obutve. Pri tem niso všteti manjši mojstri. Pojav tuje močne čevljarске industrije (češko podjetje Batá — op. MS.) je silil slovenske proizvajalce, da so pričeli misliti na nove stroje in izdelovanje večjih serij, kar jim je omogočilo znižanje cen.

Med drugo svetovno vojno so morali vsi obrati delati pod nadzorstvom in upravo okupatorjevih državnih komisarjev.

Po vojni so se poleg tovarne Peko v Tržiču ustanovile še tovarne z današnjimi imeni: Alpina — Žiri, Jadran — Miren pri Gorici, Jelen — Tolmin, Industrija obutve — Novo mesto, Lilet — Maribor, Planika — Kranj. Vse se trudijo čimbolj mehanizirati in prilagoditi svoje proizvode modi in kvaliteti na svetovnem trgu.¹²

V Žireh

Obrt na deželi se je že zelo zgodaj razvila, kar je razvidno predvsem iz osebnih imen, ki so nastajala zlasti v 16. stoletju.¹³

Prva omemba čevljarja na Žirovskem je v urbarju iz 1501, str. 298, kjer je imenovan kajzar Peter Schuestar v žirovski župi. Urbar loškega gospostva iz 1560 ima v seznamu loških podložnikov med kajzarji tudi priimka: Lovro Šoštar in Mihael, sin Martina Šoštarja.¹⁴ Tudi hišno ime »pr Šústari in Láz« (pri Šoštarju) — Brekovice — je znano, vendar se ne ve, od kdaj obstaja. Verjetno je, da je ime nastalo zaradi vsaj priložnostnega čevljarkega dela pri hiši.

Žirovska čevljarška tradicija je glede na tisto v mestih, kjer so bili čevljarji že zgodaj organizirani v cehe, mlada. Njen razvoj je samostojen in nima nobene zveze s cehovsko tradicijo škofjeloških čevljarjev.

Pred letom 1800 je verjetno, kakor povesod na vasi, čevljaril kak samouk ali pa je znanje prinesel od kjer koli.¹⁵

Začetek žirovskega čevljarstva v 2. polovici 19. stoletja in razvoj do prve svetovne vojne

Leander Mlinar iz Žirov, ki je že pred leti zapisal marsikaj, kar je v zvezi z žirovsko čevljarško tradicijo, pravi:

Dobro se vé, da je čevljaril, ne vé se pa, ali je imel prijavljeno čevljarško obrt Franc Kopač (1810—1882), po domače Bènde, Nova vas št. 13 (danes 59).

Bil je pri vojakih nekje v Dalmaciji,¹⁶ kjer se je izučil čevljarstva in postal četni čevljar, kar je bilo mogoče, saj je takrat vojaška obveznost trajala 12 let.¹⁷ Po vrnitvi od vojakov je čevljaril in čevljarstva izučil oba sinova Janeza in Tomaža Kopača, ki sta pozneje delala vsak zase in že imela vajence in pomočnike. Franc Kopač je imel tudi brata Simona, ki je bil sedlar v Novi vasi. Ta je imel nezakonskega sina Vrbanu Veharja, ki se je tudi izučil pri Francu Kopaču in po osamosvojitvi začel delati v Žireh št. 2 (sedaj po domače pri Kolencu ali pri Majdi).

Tomaž Kopač je imel svojo obrt v Stari vasi pri »Liznk« (kjer je sedaj Tapetnikova hiša, Demšar Jože), pa so se od tam pozneje izselili v Ameriko. Janez Kopač (roj. okrog 1840) se je priženil k »Burnk« na Dobračevo in tam ustanovil svojo delavnico.¹⁸ Po pripovedovanju njegove hčerke Frančiške Kokalj (stara 83 let) se mu »po paurah« (kmetijah) ni posebno dobro godilo. Pravil je, da je prezebal, pot po hribih je bila huda in zaslužil je prav malo. Zato je začel delati doma in nositi po sejmi. Najprej nekaj parov v košu v Rovte. Polagoma je nabavil konja in začel voziti v Logatec, Rakek, Postojno. Vsako leto dlje. Po sejmi je pa vse prodal. Najprej je sam delal, nato je imel pomočnike. (Približno od l. 1880 je imel navadno po dva pomočnika in enega vajenca.)

Pokojni Jakob Strlič (1865—1944) je pripovedoval, da je tudi Jakob Burnik (»Ganza«) delal po kmetijah v Oselici, v Koprivniku, v Jarčji dolini, Zabrežniku). Sam se je začel učiti pri njem l. 1881,¹⁹ torej je tudi Ganza poleg Bendetovih sorodnikov med začetniki samostojne čevljarske obrti v Žireh.

Žirovski čevlji od nekdanj slovijo po svoji trdnosti in trpežnosti. Domači čevljarji so take čevlje izdelovali najprej zase in domače naročnike zaradi posebnih naravnih razmer:

1. tod so ostri kamniti tereni, zemlja pa težka, kar zahteva trdne podplate;
2. Žirovci so bili nekdanj od vseh središč oddaljeni 17 (Idrija), 22, 29 (Logatec, Škofja Loka) km, kamor so hodili večinoma peš in dolge poti so tudi zahtevale trdne podplate;

3. Žiri leže precej visoko (479 m) in med hribi, zato so tu hude zime in je veliko dežja in »za tako žlobudro« je treba imeti nepremočljivo obutev.

Domačini so se trudili, da bi napravili čevlje, ki bi ustrezali takim naravnim pogojem in so zato uporabljali trden, močan in zato večkrat tudi precej grob material. »Strójarji« so drugod težko oddali tako močno usnje, kot so ga prodajali v Žireh.

Po marčni revoluciji so nastale v avstrijskih deželah velike socialne spremembe. Že takrat so hodile ženske od tod žet na Koroško, moški pa na sezonsko delo v gozdove Slavonije, Bukovine, Erdeljskega in v madžarske rudnike. S seboj so nosili trpežne, doma izdelane čevlje. Tuji delavci so kmalu spoznali trpežnost in uporabnost žirovskih čevljev za težko delo in so jih prek delavcev iz Žirov naročali tudi zase. Naročil je bilo čedalje več in tako se je počasi širila obrt in mojstri čevljev so rasli in rasli. Dokler v Žireh ni bilo pošte, je bila dostava izdelkov v daljne kraje precej težavna. Z ustanovitvijo pošte v Žireh so žirovski čevlji dobivali čedalje večjo ceno in so dobro šli v promet, zato se je pričelo ukvarjati s čevljarstvom vedno več ljudi.²⁰

Žirovsko čevljarstvo je začelo dobivati večji pomen okrog leta 1880.²¹

Med prvimi, ki so imeli čevljarstvo za samostojen poklic, so bili poleg že omenjenih Matija Zajc (»Matičk«), čigar »Cipelarska ručna radionica« je



Delavnica Ivana Zajca v Stari vasi, sedaj pisarne obrtnega centra

bila ustanovljena 1893. leta.²² Značilnost v tedanjem poslovanju žirovskih čevljarjev je, da so pogosto v nazivih svojih delavnic, v dopisovanju in reklamah pa redno uporabljali srbohrvaščino in v pisavi večkrat tudi cirilico, kar dokazuje njihovo navezanost predvsem na južne pokrajine poznejše Jugoslavije. Jože Žakelj (»Fric«), vsekakor učinkuje, toda popolnoma ne prepričuje z neskomnim nazivom v obvestilu o zaščiti firme: Najstarija slovenska obučarska



Gantarjevi šuštarji. Začenši od zadaj z leve na desno: Franc Jereb, Franc Oblak, Jože Pišek, Franc Trček, Jože Kavčič, Polde Govekar, Karl Bogataj; Tone Mlinar, Jakob Zakelj, Vinko Frelj, Polde Gantar, Blaž Bogataj, Lovro Žitko, Jakob Merlak, Pavel Kopač; Francka Cigale, Vinko Kavčič, Franca Maticič, Lojze Jereb, Vinko Zakelj, Andrej iz Logatca, Peter Krč, Franc Kržišnik, Ivo Kavčič; v prednji vrsti: Julka Gantar, Franc Temelj, Tone Gantar (mojster), Tončka Gantar, Ana Gantar, stoji Slavka Gantar, Francka Stare; ležijo: Franc Jesenko, Ludvik Jesenko. Franc Gantar in Jože Mlinar. Slikano okrog 1. 1929, slika last Fortunata Temelj

radiona JOSIP ŽAKELJA SIN, Žiri, Slovenija.²³ Res pa je, da je bil med prvimi, ki so »šli bolj za svetom« in imel kmalu po letu 1900 največ (okrog 10) pomočnikov. Leta 1902²⁴ je bila ustanovljena delavnica Ivana Zajca, ki jo je pozneje pomembno razširil. Vsi ti so delali na Dobračevi. Zgodaj je moral opravljati čevljarstvo tudi Jernej Mlinar (1866 do 1913) v Žireh, ki je leta 1894 že izdal prvi tiskani cenik, eden redkih, tiskan v slovenščini.²⁵ V Novi vasi je začel Anton Gantar s čevljarstvo obrtjo 1906. leta²⁶ in postal sčasoma najmočnejši zasebnik v njej. Prvi čevljar na Selu je bil Andrej Mlinar (-Frančiškov Andrejc-), ki je delal za Kladje in Jarčjo dolino.

7. julija 1907 je bila v Novi vasi ustanovljena Zadruga rokodelskih in dopuščenih obrtov. Za njenega prvega načelnika je bil izvoljen Franc Primožič, mizarški mojster v Novi vasi št. 29, za namestnika pa Luka Jesenko, čevljarški mojster v Novi vasi št. 46; od ustanovitve zadruga do 1. 1940 je vpisanih v Zapisniku pomočnikov med drugimi obrtniki čez 300 čevljarških mojstrov in pomočnikov.²⁷

»L. 1907 je bil v Idriji prvi tečaj za čevljarške mojstre. Ob koncu tečaja je bila razstava, ki se je je udeležil tudi mojster Ivan Zajc. Z vodjem tečaja, učiteljem Francem Kumerškom (Kumeršek) sta se dogovorila za I. strokovni tečaj v Žireh. Jernej Mlinar in Ivan Zajc sta zbirala prijave mojstrov in priglasilo se jih je dvanajst. Tečaj je trajal tri tedne pri Gostiši. Tečajniki so se učili meriti nogo in izdelati vzorec. Prvič so se naučili napraviti všiti jezik in sestavni gornji del. Učitelj Kumeršek je prinesel prikrojevalni nož (-cušnjader-) v zameno za »linkovca«, ki so ga imeli žirovski čevljarji dotlej. Imel je tudi levoramni stroj, katerega Žirovci prej še niso poznali. Preden je bil tečaj zaključen, jih je bilo v Žireh že pet, ki so jih naročili tečajniki. Na koncu je bila razstava vzorcev. Tečajniki so dali učitelju za spomin svojo sliko in »Jekapic« mu je naredil značilni žirovski čevljarški stol,²⁸ tako se spominja Leander Mlinar.

Kumeršek je dal tudi navodila za ustanovitev čevljarške zadruga, ker bi posamezni mojstri težko dobili delo za vojsko. Dne 19. oktobra 1908 so bila sprejeta prva pravila ČEVLJARSKO GOSPODARSKO ZADRUGE NA DOBRAČEVI PRI ŽIREH, R. Z. Z. O. Z. (registrovane zadruga z omejeno zavezo). Njen prvi načelnik je bil Ivan Zajc, čevljarški mojster, Dobračeva št. 17; blagajnik Luka Jesenko, čevljarški mojster, Nova vas št. 46; tajnik Ivan Kopač,



Stavba I. čevljarške gospodarske zadruga na Dobračevi, sedaj delavnica Trak-Etikete

čevljarški mojster, Stara vas št. 36; odborniki pa: Anton Žakelj, čevljarški mojster, Žiri št. 71; Martin Kopač, čevljarški mojster, Nova vas št. 15; Ivan Kopač, čevljarški mojster, Dobračeva št. 60.

Dejavnost zadruga je obrazložena v pravilih takole: Namen zadruga je pospeševati gospodarstvo članov s skupnim poslovanjem. Ta namen dosega zadruga s tem, da:

1. za svoje člane skupno nakupuje vse surovine, orodja, sploh vse potrebščine za čevljarstvo obrt ter te svojim članom prodaja;

2. po potrebi preskrbuje za svoje člane skupno delavnico, katero smejo nečlani uporabljati le toliko, kakor to dovoli izvršitveni predpis k zakonu z dne 25. oktobra 1896, drž. zak. šte. 220, 2. pogl., razglašen z ukazom finančnega ministrstva z dne 18. maja 1897, drž. zak. šte. 124, 1. odst., točka 8;

3. skrbi za vnovčenje čevljarških izdelkov;

4. skrbi za strokovni poduk in sploh uporablja zakonito dopuščena sredstva za dosego svojega namena;

5. nabavlja za svoje člane in njihovo pomožno osebje živežne potrebščine.²⁹

V novo zgrajeno stavbo (danes v njej delavnica podjetja Trak-etiketa) na Dobračevi so se preselili 1912. Ta zadruga je ustanovila tudi obrtno šolo okrog 1908.—1910. leta. En oddelek te šole je bil pri »Bahačevem Andrejcu«, drugi pa pri »Buri«.

V kratkem so bile glavne značilnosti čevljarstva pred I. svetovno vojno v Žireh naslednje:

1. med posameznimi obrtni na vasi je v Žireh (Žirovski kotlini!) začela prevladovati čevljarstva;

2. posamezni mojstri so že imeli nekaj pomočnikov in vajencev; odnosi med njimi so bili še dokaj patriarhalni;

3. izdelovali so v glavnem težke čevlje: »šihovce« (»kvedrovce«, »bakan-dže«), »krampižerje«, »štifelne«;

4. v začetku so prodajali večinoma po sejnih, nazadnje vedno bolj po naročilu iz raznih dežel Madžarske, Hrvatske in Slavonije.

Med I. svetovno vojno je večina čevljarjev odšla v vojsko. Edino Čevljar-ska gospodarska zadruga, ki jo je ta čas vodil Anton Anzelm iz Stare vasi, je imela nekaj starejših in mladoletnih delavcev, ki so delali za vojsko. Redki mladoletniki so delali tudi po kmetih.

»Zlata doba« žirovskega obrtniškega čevljarstva po I. svetovni vojni do gospodarske krize 1929. leta

Tako je mogoče reči, ker je v tem času čevljarstva obrt najbolj cvetela. Stari mojstri so sicer zgubili precej predvojnih naročnikov, saj so z nastankom Jugoslavije ostali zunaj meja madžarski rudniki. Odprla pa so se nova področja v Srbiji in Bosni, kjer do takrat še skoraj niso poznali pravih čevljev in so nosili le opanke.

V novih področjih je bilo treba pokazati žirovsko blago, zato so ga posamezniki začeli ponujati tja. Hodili so »na agenturo«, »agenturt« (kot trgovski potniki) k delavcem v gozdove, na žage, v rudnike, v opekarne in tudi v tovarne. Ti so radi kupovali žirovske čevlje zaradi njihove uporabnosti za delo in tudi zato, ker so jih lahko naročali po meri. (Žirovski čevljarji vedo, da imajo

taki delavci zaradi posebnih delovnih pogojev večkrat široke noge in rabijo temu ustrezne čevlje.)

Po končani vojni je Čevljarstvo gospodarska zadruga nadaljevala delo, vendar ji ni uspelo združiti obrtnike v enotno delavnico. Imela pa je trgovino, ki je preskrbovala čevljarje z materialom. Leta 1921 je zaradi težav pri nabavi dobro izdelanega usnja ustanovila s pomočjo še drugih članov *Strojarno D. Z. O. J.* Zgradili so stavbo ob Račevi in delali v njej. Tam je danes šola in dijaški dom učencev čevljarstva.

V dvajsetih letih so vsi čevljarji imeli dovolj dela (»Rasli so kot gobe po dežju,« se spominja učitelj Edo Hribernik, ki je prišel takrat v Žiri) in čevljarški poklic je postajal privlačen tudi za fante od drugod. Prihajali so se učiti s Poljanskega, Tolminskega, iz Šebrelj, Trebuše, Cerčna. Mnogi od njih so ostali v Žirih.

Takoj po I. svetovni vojni je bilo okrog dvajset čevljarstev, v letih 1927 do 1929 pa nad šestdeset,³⁰ kar najbolje dokazuje pomembnost in vrednost tega dela. Delo pa je bilo še vedno sezonsko. Največ so delali jeseni in do novega leta, potem je delo pojenjavalo. V drugih mesecih je bila mrtva sezona, kdor je imel sredstva, je delal za zalogo.³¹ Vendar vseh sil niso posvečali razširjenju reprodukcije, ampak so del dohodka raje vlagali v zemljo. Zdi se, da jim je včasih bilo čevljarstvo le sredstvo, da bi si pridobili zemljo ali povečali njen obseg.

Vendar so se v tem času že tudi začele pojavljati oblike industrijske proizvodnje in prve oblike združevanja. Leta 1921 je začela delati v »stari šoli«



Suštarji pri Mačku. Stojе od leve: Julka Tušar, Rudolf Istenič, Matej Ivanov, Ciril Kržič, Ivan Poljanšek, Pavlina Maček (gospodinja), Delfin Mravljje, Franc Stanonik, Timotej Ponomarenko, Vida Zajc, Vera Verbič. Sedijo: Jože Maček, Jurij Potrebujež, Feliks Gregorač, Marjan Maček, Ludvik Istenič. Slikano okrog l. 1932, slika last Vere Verbič

zadruga Loštrek-Maček.³² Vendar ni dolgo trajala. Svojo dejavnost je povečal tudi Ivan Zajc, ki je l. 1922 svojo firmo preimenoval v »Ivan Zajc i sinovi, Žiri«. Na Dobračevi sta l. 1924 začela skupaj delati Nace in Polde Naglič («Arharjeva» dva). Kar dobro sta gospodarila in l. 1929 sta se preselila v preurejeno in dozidano Bahačevo hišo v Stari vasi (kjer je danes delavnica Traktetike). Nabavila sta prve stroje, vendar ju je kmalu prehitel Gantar v Novi vasi, ki mu je izmed vseh šlo najbolje.

Šivanje gornjih delov so polagoma prevzemale ženske, kar tudi dokazuje postopno specializacijo in z uvajanjem strojev vse večjo industrijsko izdelavo.

Ob koncu 20. let našega stoletja pa so ob splošnem slabem gospodarskem stanju v državi in na svetu sploh tudi za žirovske čevljarje nastopili slabši časi.

Značilnosti čevljarstva v tem obdobju:

1. v zvezi z dobro prodajo čevljev veliko samostojnih čevljarških mojstrov, ki so imeli nekaj pomočnikov in vajencev; prvi poskusi koncentracije kapitala;

2. poleg starih vrst čevljev so delali že tudi finejše in po posameznih delavnicah (pri Gantarju, pri Zajcu, brata Naglič) so se že začeli specializirati za posamezne vrste;

3. mešanje patriarhalnih in mezdnih odnosov v zvezi s prepletanjem starega načina dela in začetki industrijske proizvodnje.

Ker je bilo v tem času največ mojstrov, je prav, da njihov seznam pride na vrsto zdaj. Pri tem je upoštevano rokopisno gradivo Leandra Mlinarja in podatki pripovedovalcev.



Delavci v delavnici bratov Naglič. Začenši od zadaj od leve na desno: Dominik Mlinar, Jože Oblak, Karl Naglič, Jurij Trček, Lovre Kavčič, Ciril Tušar, Nace Dolinar, Andrej Mlinar; Andrej Andreuzzi, Franc Oblak, Tone Oblak, France iz Zaplane, Martin Klemenčič, Donat Oblak, Matvez Oblak, Karl Retel, Tone Kavčič, Peter Krč; Mirko Kosmač, Marija Zakelj, Marija Logar, Ana Gantar, Frančiška Kavčič, Amalija Trček, Marija Bernik, Frančiška Dolinar, Parina Sedej. Sedijo: Peter Močnik, Mirko Kristan, Peter Kuhavina iz Dobrlina (Bosna), Andrej Naglič, Polde Naglič, Nace Naglič, Janez Oblak, Stefan Oblak in Rudolf Kristan. Slikano okrog l. 1935, slika last Angele Naglič

DOBRAČEVA:

1. Bačnar Ivan
2. Bogataj Aleksander
3. Bogataj Anton (Zágarjev)
4. Burnik Jakob (Ganza)
5. Eržen Janez (z Gore nad Idrijo)
6. Grošelj Franc (Hlibčarjev)
7. Grošelj Martin (Skalar)
8. Istenič Franc (Kiebr)
9. Istenič Franc (ml.)
10. Kokalj Jakob (Búrník)
11. Kopač Albin (Bine)
12. Kopač Ivan (Balantáč)
13. Kopač Janez (Búrník)
14. Kopač Martin (M. v Brdu)
15. Malovrh Anton
16. Malovrh Matevž
17. Naglič Ignac (Árharjev)
18. Naglič Polde (Árharjev)
19. Oblak Matevž
20. Oblak Tone
21. Pagon Valentin
22. Seljak Jakob (Márkotov)
23. Strlič Janez (Zetov)
24. Strlič Matevž (Čelěšník)
25. Šubic Lovro
26. Tavčar Jakob
27. Zajc Matija (Matičk)
28. Žakelj Jože (Fric)
29. Žakelj Matevž (Balčkov)
30. Žakelj Vinko (Fricov)

ŽIRI:

31. Bogataj Kajetan
32. Bojc
33. Črnologar
34. Kopač Ivan (Zágarčkov)
35. Košir Ivan
36. Loštrek Jakob
37. Maček Jože
38. Mlinar Jernej
39. Mlinar Leander
40. Pečelin Matevž
41. Poljanšek Franc
42. Rink Franc
43. Strlič Jakob

44. Strlič Jakob (ml.)
45. Strlič Venceslav
46. Šorli Jože
47. Vehar Vrban
48. Žakelj Franc
49. Žakelj Martin (Balčkov)

STARA VAS:

50. Anzelm Anton (Zelman)
51. Bogataj Jakob
52. Gantar Anton, St. v. št. 9
53. Govekar Matevž
54. Kavčič Franc (Mrovc)
55. Kristan Franc
56. Kržišnik Franc
57. Mlinar Anton
58. Mlinar Franc (Bajtrčkov)
59. Oblak Janez
60. Podobnik Jernej (Jernějc)
61. Reven Ivan
62. Seljak Ivan (Homc)
63. Tušar Ivan (Lesičnk)
64. Vončina Jože
65. Zajc Ivan
66. Žakelj Ivan (Fricov)

NOVA VAS:

67. Bačnar Anton
68. Bogataj Lovro
69. Cigale Janez (Ratájce)
70. Gantar Anton (Záklarjev)
71. Gantar Lipe
72. Govekar Ivan (Žunar)
73. Govekar Luka (Šlihínk)
74. Jesenko Luka
75. Poljanšek Ignac
76. Poljanšek Jože

OSOJNICA:

77. Erznožnik Franc (Kasarna)
78. Kopač Janez

BREZNICA:

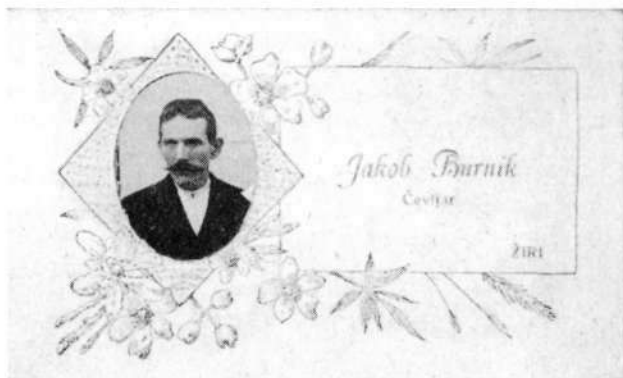
79. Istenič Janez

SELO:

80. Mlinar Andrej (Fúdrovčcn)

Ta seznam gotovo ni popoln, vendar je precej natančen. Nekaj od imenovanih je delalo že pred I. svetovno vojno, kakor je bilo že omenjeno.

Vizitka mojstra Jakoba Burnika (»Ganza«), enega prvih žirovskih čevljarjev



Trideseta leta — doba zadrug

V splošnem slabem gospodarskem položaju je postajala konkurenca vedno hujša. Vedno bolj sta prodirala tržiški Peko in češki Batá s poceni čevlji. Doma sta se vedno bolj utrjevala Gantar v Novi vasi in Zajc, ki je imel delavnici na Dobračevi in v Stari vasi. Ostali manjši mojstri so začeli misliti na združitve, da bi s skupnimi močmi nakupili stroje, imeli svoje »agente«, ki bi zanje ponujali blago po državi in se laže upirali konkurenci.

Prva se je ustanovila POSTOLARSKA ZADRUGA R. Z. Z. O. Z. ŽIRI dne 31. aprila 1931.³³ Kako se je porajala, se spominja L. Mlinar takole: »V bivši občinski hiši so bili vsako soboto sestanki mojstrov. Premišljali so, kako bi spravili več mojstrov skupaj za eno delavnico, ker so imeli nekateri več, drugi manj naročb. Drugo soboto naj vsak dá svoje predloge. Dobili smo jih, v začetku jih je bilo kar 32 pripravljenih za skupnost. Na vsakem sestanku jih je bilo manj. Ko smo začeli govoriti o denarju, ki ga bomo potrebovali, nas je bilo še samo 16, ko pa je bilo treba zares dati, pa še 8 mojstrov. Vključili smo se v že obstoječo čevljarско zadrugo (Čevlj. gosp. zadruga — op. MS.), ki je pa z delavnico že prej prenehala delati, obstajala je samo še nabava čevljarških potrebščin (trgovina, ki je prodajala čevlj. material — op. MS.). L. 1931 smo prevzeli delavnico z vsem inventarjem in zalogo čevljev. Šele nato smo vsak svojo zalogo, ki jo je imel doma, vnesli v to skupnost... Pozneje so se pridružili še štirje člani, tako da nas je bilo dvanajst.³⁴ Pravila te zadruge so bila sprejeta 23. februarja 1933.« Iz knjige pristopnic je razvidno, da so vanjo dali svoje deleže: Anton Anzelm, Stara vas, Anton Bačnar, Nova vas, Matej Govekar, Stara vas, Vinko Govekar, Stara vas, Anton Mlinar, Stara vas, Leander Mlinar, Žiri, Jakob Strlič, Žiri, Franc Žakelj, Žiri. Ta zadruga se je l. 1937 preselila v novo stavbo v Stari vasi, ker se je stara čevlj. gosp. zadruga reorganizirala in je prostore rabila zase.

Takoj za njo 18. julija 1931 je bila ustanovljena SORA D. Z. O. Z. (družba z omejeno zavezo). Družabniki so bili: Josip Oblak, Dobračeva, Polde Gantar, Nova vas, Franc Kopač, Dobračeva, Viljem Kopač, Ivan Kopač, Žiri, Franc Mlinar, Stara vas, Ivan Oblak, Dobračeva, Janez Tušar, Stara vas, Franc Zajc, Dobračeva, Maks Zajc, Dobračeva. Tudi ta družba je zgradila svojo stavbo, da je imela v njej svoje delavnice.



Hiša čevljarja L. Mlinarja v Zireh, ki je zbiral podatke o začetkih žirovskega čevljarstva

Brata Naglič sta se l. 1930 preimenovala v BRANO, ker sta prišla v finančne težave, sta l. 1934 osnovala PRODUKTIVNO ČIŽMARSKO ZADRUGO REG. Z. Z O. J. ŽIRI, kamor so poleg njiju vstopili: Franc Kavčič, Florijan Pivk, Lovro Kavčič, vsi iz Stare vasi, Lojze Kolenc, Žiri, Mirko Kosmač, Stara vas, Janez Oblak, Stara vas, Lipe Vrhovec, Selo, Feliks Gregorač, Žiri.

L. 1936. je bila reorganizirana in na novo registrirana ČEVLJARSKO GOSPODARSKA ZADRUGA R. Z. Z O. Z. ŽIRI. Združili so se: Jakob Kokalj, Ivan Kopač, Albin Kopač, Martin Kopač, Rudolf Kristan, Lovre Možina, Tine Pagon, vsi z Dobračeve, Anton Žakelj, Stara vas, Jože Žakelj, Nova vas, Matevž Žakelj, Viktor Žakelj, oba iz Žirov.

V teh zadrugah in Sori (delniška družba) je bila zaposlitev približno naslednja: v Postolarski z. od 25—30, v Sori okrog 20 pomočnikov, v Čižmarski prav tako okrog 20, v Čevljarški gosp. z. pa 15—20 pomočnikov. Največ zaposlenih pa je bilo pri Zajcu, okrog 30, in pri Gantarju včasih tudi nad 60 pomočnikov. Ta dva sta že imela tudi svoji trgovini; Gantar v Zagrebu in Karlovcu, Zajc pa v Otočcu in Kninu. Svojo trgovino sta imela v Beogradu tudi brata Naglič.

Že l. 1929 so se žirovski čevljarški mojstri organizirali v Strokovno zadrugo čevljarjev. Ohranjen je dopis, s katerim se obračajo na svoje poslance zaradi zaščite domače obrti in prebroditve krize.³⁵ L. 1932 je čevljarškim podjetjem po naši državi začel groziti Batá in v Ljubljani je bil ustanovljen akcijski odbor za boj proti njemu. Tudi žirovska zadruga je izglasovala znesek, ki bi ga poslali temu odboru kot pomoč.³⁶

Vsa ta združevanja dokazujejo, da so si materialno šibkejši čevljarški obrtniki poskušali pomagati na razne načine in France Planina navaja l. 1936 še 41 čevljarških delavnic,³⁷ kar je pravzaprav še precej, vendar ugotavlja: »Ker se pa v državi izvajajo le malenkostna javna dela, je čedalje težje dobiti kupcev za težke čevlje. Poleg tega škoduje žirovskim čevljarjem še splošna gospodarska oslabelost in posebno še velika konkurenca inozemske čevljarške industrije.³⁸

Proti koncu 30. let je bila konkurenca vedno hujša in vedno več obrtnikov je bilo, ki so šli delat v zadruge kot pomočniki, če se niso s svojim deležem vključili v kakšno zadrugo. Nekaj pa jih je odšlo tudi drugam (v Bosno, na Hrvaško), kjer so nadaljevali svojo obrt. Samostojnih je ostalo le nekaj.

1. Najbolj značilne za čevljarstvo v Žireh v tridesetih letih so zadruga in krepitev Gantarjevega in Zajčevega podjetja. Močno še prevladuje ročno delo, vendar stroje uporabljajo vedno bolj, še posebej, ker jih z združenim kapitalom, če niso sami dovolj močni, lažje kupujejo. Razen po pošti, se začčenja tudi prodaja v trgovinah.

2. Specializacija za izdelavo posameznih vrst čevljev postaja izrazitejša, hkrati pa nastaja v tem času že tudi delitev dela po fazah.

3. Prav tako postajajo izrazitejši odnosi delodajalec—delavec (l. 1936 in 1938 so se čevljarški pomočniki potegovali za svoje pravice s stankami).

Tik pred začetkom II. svetovne vojne je bilo v čevljarstvu v Žireh zaposlenih okrog 250 delavcev.³⁹ Kontrolni listki v arhivu pri Zajcu izkazujejo za čas 1939/40 251 zaposlenih.⁴⁰

Med okupacijo

Med II. svetovno vojno se je obseg dela precej zmanjšal, a popolnoma prekinjeno delo vendar ni bilo.

Pisec žirovske kronike o osvobodilnem boju in ljudski revoluciji Vinko Góvekar pravi o tem naslednje: Delavci, v čevljarških obrtnih podjetjih je bilo zaposlenih približno 250, so ob prihodu Nemcev začasno prenehali z delom, a novi oblastniki so obrtnike kmalu zaposlili z izdelavo navadnih in vojaških čevljev.

Sredi avgusta 1942 je dobila občina nov nalog, da preskrbi 90 delavcev, ki naj bi šli k Brežicam na hrvatsko mejo graditi žične ovire... Na to delo so poslali večinoma čevljarje, zato se je število čevljarških delavcev znatno zmanjšalo in je bila zato tudi proizvodnja minimalna. Čeprav so čevljarji na videz sodelovali z Nemci, so vendar na vsakem koraku sabotirali ter obveščali in podpirali partizane.⁴¹ Prebivalstvo je preživljalo težke čase in tudi iz vrst čevljarjev so padale žrtve. Čevljarška podjetja so le še delno obratovala. Večjim delavnicam so Nemci nakazovali surovine četrletno.

Ker se je pripravljala napad na nemške postojanke v Žireh (jeseni 1943 — op. MS, sta šla Pavel Zajc in Jože Gantar priporočiti partizanskemu poveljstvu, da bi z napadom še toliko časa počakali, da bi podjetja od Nemcev dobila še tretji obrok surovin in da bi se tudi ostale gospodarske panoge oskrbele s kar največ blaga...

Nemci so vedeli, da imajo žirovska čevljarška podjetja precejšnjo zalogo izdelanih čevljev. Zato so ukazali Postolarski zadrugi, naj spravi zaloge izdelanih čevljev v Bahačevo hišo, kjer je bila nemška postojanka. Dne 21. oktobra 1943 zvečer so delavci Postolarske zadruga spravili tja okrog 100 parov čevljev. Ker se je že mračilo, so s prenašanjem ta dan prenehali. Že v ranih jutranjih urah pa so sosedje opazili, kako Nemci iz garaže nosijo čevlje, ki so jih prejšnji večer na nemški ukaz delavci pospravili. Vsi Nemci pri Bahaču so se oskrbeli z novimi čevlji in še z rezervami... Nemci so dne 23. oktobra 1943 zapustili Žiri, s seboj pa so odvedli sedem talcev, okrog 20 avtomobilov naropane blaga, predvsem čevljev in usnja. Mobilizirali so vse voznike, da so jim prepeljali blago... Drugo jutro 24. oktobra je bilo že navsezgodaj zelo živahno. Žalostna slika na izropane čevljarške delavnice in trgovine, ki se jim je nudila, ni vplivala na sproščeno vzdušje ljudi. Veseli so bili, da so osvajalci odšli. Ker

se je nemška posadka srečno umaknila, so Nemci v Gorenji vasi talce izpu-
stili ...

Ko so Nemci odšli iz Žirov, se je z njimi napotil tudi Franc Gantar, ki je šel na nemško komando v Kranj posredovati in prositi nemške oblastnike, da bi odpeljano blago vrnilo ali plačali. Nemci naropanega blaga niso hoteli plačati, vrnilo pa bi ga pod pogojem, če bi se žirovski čevljarji preselili v Kranj in tam ustanovili svojo delavnico, ki naj bi izdelovala čevlje za koristi Reicha.⁴²

Proti koncu novembra 1943 so oplenili čevljarske delavnice in strojno belogardisti in tudi napol surove kože odpeljali v belogardistično postojanko v Rovte.

Med tragičnimi dogodki jesenske ofenzive se je v Kranju organizirala žirovska čevljarska delavnica: *Kriegsarbeitsgemeinschaft der Sairacher Schuhmacher, Krainburg* — Sawestrasse 2. Pod to firmo je bilo združenih šest čevljarskih podjetij iz Žirov, ki sta jih organizirala in vodila Franc in Jože Gantar s somišljeniki. V letih 1943/44 in 1944/45 je bilo sprva zaposlenih 30 čevljarjev, pozneje pa od 40 do 50. Novembrska ofenziva je mnoge postavila pred težko preizkušnjo. Nekateri mobiliziranci so izgubili moralo in pobegnili so iz NOV ter se zaposlili v tem podjetju, kjer so izdelovali čevlje za nemško vojsko.⁴³

Mnogo materiala pa so zavedni žirovski čevljarji poskrili in ga oddali narodnoosvobodilni vojski. Večina čevljarjev je odšla v gozdove (v IX. korpusu so bili v čevljarski delavnici povečini žirovski čevljarji pa tudi prešivalke⁴⁴). Na osvobojenem ozemlju so nastajale partizanske delavnice, doma pa se je organizirala partizanska zadruga, v kateri je delalo okrog 40 čevljarjev za potrebe naše vojske in gospodarsko komisijo NOV.⁴⁵ Tudi po drugih delavnicah so delali za partizane.

Ustanovitev tovarne čevljev ALPINA, Žiri

Kako se je takoj po II. svetovni vojni porajala iz prejšnjih čevljarskih delavnic najprej zadruga ČEVLJARNA, Žiri, ki je zrasla do današnje ALPINE, nam lepo pripoveduje v zapisu PRELOM, prvi direktor tovarne Vinko Govekar v slavnostnem glasilu tovarne Alpine DELO, ŽIVLJENJE št. 8, izdanem ob praznovanju 20-letnice delavskega samoupravljanja v avgustu 1970. Iz njegovega sestavka povzemamo naslednje:

Prvo nedeljo v juniju 1945 je bilo v Bahačevem salonu zborovanje delavcev in obrtnikov, na katerem je major Roman pozival navzoče, naj začnejo z obnovo in vzamejo oblast v svoje roke; še posebej je pozival čevljarje, naj začnejo takoj z delom in naj se združijo v močne gospodarske enote. Poudaril je, da je na razpolago dovolj usnja, težave pa bodo ostale s tehničnimi materiali in s stroji. Drugo jutro, v ponedeljek, je Nace Naglič povabil Vinka Govekarja na sestanek v Soro, kjer bi se dogovorili o ustanovitvi nove partizanske čevljarske zadruge. Ta je na sestanku predlagal, da bi se vse predvojne čevlj. zadruge in mali in veliki zasebni obrtniki združili v eno podjetje. Dne 2. junija 1945 je namreč dobil pismo okrajnega odbora OF Škofja Loka, da morajo čevljarji v Žireh takoj začeti z delom in je on za to osebno odgovoren. Sklepal je, da je za uspešen začetek in nadaljnji razvoj dela *nujno treba združiti vse čevljarje* in tako so se sestali v sredo 8. junija v gostilni Gostiša zastopniki Čevljarske gospodarske zadruge, Postolarske zadruge, Čižmarske zadruge, Delniške družbe Sora, zasebnika Antona Gantarja iz Nove vasi, Ivana Zajca iz

Stare vasi in zastopniki delavcev in malih obrtnikov, v katerih delegaciji so bili Nace Naglič, Avgust Bogataj, Janez Žakelj in Jakob Tavčar.

Po končani vojni je v Kranju prenehalo obstajati podjetje *Kriegsarbeitsgemeinschaft der Sairacher Schuhmacher Krainburg — Sawestrasse*, v katerem je bilo v sili vojnih razmer združenih navedenih šest glavnih čevljarških žirovskih podjetij, in ker okrajni odbor Kranj ni izdal dovoljenja za prenos imovine, je bilo to dovoljenje izposlovano v Ljubljani pri ministrstvu za industrijo in rudarstvo Slovenije in so nato prepeljali imetje tega podjetja iz Kranja v Žiri.

Po več sestankih, na katerih je bilo prizadete treba prepričevati o potrebnosti in koristnosti združitve, je bila 10. junija 1945 ustanovljena ČEVLJARNA, Žiri z. z. o. j. (zadruga z omejenim jamstvom). (Datum 1. 6. 1945, ki je zapisan v glasilu tovarne Alpina Žiri št. 5 iz l. 1967, str. 17 in v št. 8 na strani 31, je napačen, ker ima zapisnik, ob katerem so se zedinili za ustanovitev Čevljarne Žiri, datum 10. jun.). 30. 7. 1945 je ustanovni občni zbor ob navzočnosti 84 vpisanih članov dal novo ustanovljenemu podjetju uradno in pravno podlago. V upravni odbor so bili izvoljeni: Vinko Govekar, Nace Naglič, France Mlinar, Mirko Kosmač, Gustelj Bogataj, Lovro Kavčič, Jakob Strlič, Jože Maček in Rudolf Kristan.

Predsednik novo ustanovljene zadruga Vinko Govekar je poleg upravnih poslov prevzel še nabavo in prodajo ter skrb za finance. Nace Naglič je prevzel tehnično in obratovno vodstvo, Franc Mlinar pa vso odgovornost za pisarniško službo in knjigovodstvo. Znašel se je pred težko nalogo. Prva mu je bila v pomoč Silva Kopčavar z ekonomsko izobrazbo, za obračun mezd pa Pavel Kavčič. Mesec dni pozneje je prevzel knjigovodstvo Janez Oblak, ki se je vrnil iz pregnanstva, iz vojske pa se je vrnil Julij Govekar in prevzel mezdni oddelek. S tem so bile pisarniške službe začasno urejene.

Obratovodja Naglič se je boril s težkimi problemi. Najprej je bilo treba urediti in popraviti delavnice, izvesti tehnične priprave in organizacijo dela. Zadruga je imela štiri največje delavnice v Stari vasi. Zasebniki, predvsem pa združniki, so proti odškodnini posodili stroje in inventar, kar je bilo še pred koncem leta od njih kupljeno in plačano. Prostori za pripravo gornjih delov, sekalnica in skladišče so bili nameščeni v bivši postolarski zadrugi, montažna dela pa so potekala v ostalih delavnicah. Delovodje so bili Gustelj Bogataj, Rudolf Kristan, Maks Tušar, Anton Mlinar, Jernej Peternelj, pozneje pa Franc Kavčič in Pavel Zajc. Pripravljeni material so razvažali z ročnim vozičkom po posameznih obratih. Pozneje, ko se je število zaposlenih večalo in so se odpirali novi obrati, je pripravljeni material razvažal z malim konjičem Anton Poljanšek.

Da je bila združitev vseh čevljarjev upravičena, se je kmalu pokazalo v praksi. Že v nekaj mesecih je bilo izdelane več tisoč parov vojaške in delavske obutve. S prodajo izdelkov ni bilo težav, z nabavo surovin in pomožnega materiala pa so bile velike, ker je bilo blago racionalizirano. Posebne težave so bile tudi s prevozom, ker v kraju nekaj let po vojni ni bilo nobenega prevoznega sredstva, razen konjske vprege in enkrat dnevno avtobusa.

V dobrem letu obstoja je zadruga zaposlila vso kvalificirano in polkvalificirano delovno silo na žirovskem področju. Kupila je v last tudi stavbo od članov bivše Čižmarske zadruga.

Vloge članov so glede na pomanjkanje obratnih sredstev bile absolutno premajhne, zato so sklenili, da jih povišajo od 2500 din na 20.000 din tako, da

bi vsak član prispeval mesečno po 250 din na račun svoje vloge, to je bilo povprečno 12 % od plače. Po predhodnem širšem posvetovanju so sklenili, da zgradijo novo delavnico, v kateri bi zaposlili 400 do 500 delavcev.

Za pomladitev podjetja je bil ustanovljen vajenski oddelek s praktičnim in teoretičnim poukom. Ta oddelek je bil vzdrževan izključno s sredstvi podjetja. Učni načrt so sestavili sporazumno z upraviteljem šole Edijem Hribernikom. Teorijo so poučevali učitelji osnovne šole, strokovni pouk je vodil Leander Mlinar, za praktično delo je bilo nastavljenih šest inštruktorjev.

Dne 23. marca 1946 je na občnem zboru celotni kolektiv potrdil sklep upravnega odbora o gradnji nove stavbe, da bi spravili vse obrate pod eno streho.

Potrebno je bilo pripraviti razno dokumentacijo, na predvideno stavbišče so domači in tuji prevozniki vozili vsakovrstni material, toda z načrti so bile velike težave. Na prošnjo za gradbeno dovoljenje z dne 15. maja je okrajni odbor OF Škofja Loka (odsek za gradnje) odgovoril, da nima nobenega pomsleka proti gradnji, čez nekaj dni pa je poslal obvestilo, da dovoljenje za take gradnje izdaja samo ministrstvo LRS. Tako je bila vložena prošnja na ministrstvo za industrijo in rudarstvo s potrebnimi dokumenti, toda 13. junija so dobili negativen odgovor. Ponovno so poslali prošnjo vladi LRS — ministrstvu za industrijo in rudarstvo — s široko utemeljitvijo, nato pa je odšla še delegacija treh članov: Vinko Govekar, Pavle Kopač, Janez Oblak. Sprejel jih je minister za industr. in rudarstvo Franc Leskošek-Luka. Na kratko so mu pjasnili preteklost žirovskega čevljarstva, težnje in priprave za gradnjo. On pa je dejal: »Zadružniki, stopite v državni gospodarski sektor in zgradili bomo tovarno, katero boste sami upravljali, dali bomo kredit, zadržne vloge in posojila bomo izplačali!«

Dne 11. januarja 1947 je bil sklican izredni občni zbor, na katerem bi z glasovanjem odločili prehod iz zadružnega v državni gosp. sektor. Udeležilo se ga je 175 od 191 vpisanih članov. Udeležili so se ga tudi zastopniki iniciativnega odbora za zadružništvo in politični funkcionarji. Prehod Čevljarne Žiri ZZOJ iz zadružnega v državni gospodarski sektor so vsi člani enoglasno potrdili. Dne 30. aprila 1947 je vlada LR Slovenije uradno ustanovila državno gospodarsko podjetje z imenom TOVARNA ŠPORTNIH ČEVLJEV ŽIRI. Njen prvi ravnatelj (direktor) je postal Vinko Govekar, ki je imel, kot sam pravi, »jasen cilj — zgraditi tovarno in gospodarsko utrditi položaj.«

Meseca aprila 1947 so pričeli z gradnjo tovarne, čeprav še niso imeli v rokah gradbenega dovoljenja in investicijskega kredita. Delo je prevzelo gradbeno podjetje Projekt Kranj. Pri izkopih temeljev so delavci in vajenci sodelovali s prostovoljnim delom. Opravili so več tisoč delovnih ur. Stavba je bila do jeseni pod streho. Iz glavne direkcije so pogosto prihajali vodilni funkcionarji, predvsem glavni direktor Ivan Štucin in glavni ing. Pavel Kalin, ki sta jim mnogo pomagala. Pozimi so opravljali notranja zidarska in instalacijska dela.

Tehnično in obratno vodstvo je bilo postavljeno pred nove naloge. Ena izmed njih je bila, kako do časa usposobiti dovolj delovne sile, da zasede novo tovarno. Fazni sistem je omogočil, da so na predlog delavcev pričeli priučevati žensko delovno silo. Tako so zaposlili okrog sto novih delavk. Že od 1. 1946 so se obračali na glavno direkcijo za nabavo novih strojev. V tem pa niso uspeli. Mislili so, da bi dobili stroje iz vojnih reparacij, ker so med vojno utrpeli veliko škode, ali iz dobav Unre. Zadovoljiti so se morali s starimi stroji.

Že od začetka ustanovitve tega podjetja so se delavci odlikovali tudi na kulturnem in športnem področju. Podjetje samo je precej prispevalo za obnovev požganega Sokolskega doma, kjer so bile pogosto dramske prireditve in telovadne akademije. Med starejšimi je bilo več glasbeno nadarjenih, zato so ustanovili godbo na pihala. Znanega glasbenika Antona Jobsta so naprosili za poučevanje petja in glasbe. Tudi politično delo je bilo zelo živahno.

Spomladi 1948 so na novem tovarniškem poslopju potekala že zaključna dela. Udarniško so urejali teren okoli poslopja. Hiteli so, da čimprej prenesejo pod skupno streho vse raztresne obrate in pomožne prostore, ki so jih imeli v 18 hišah. Svečana otvoritev nove tovarne je bila 15. avgusta 1948. Malo pred njeno dovršitvijo je vodstvu uspelo dobiti od glavne direkcije za usnjarstvo 6 novih šivalnih strojev in dva sekalna. To so bili prvi novi stroji po vojni. Končno so prišli tudi do osebnega avtomobila (rabljenega), v dogovoru pa so bili za star tovarnjak. To sta bila prva avtomobila v Žireh po drugi svetovni vojni.

Gradnja tovarne je trajala 16 mesecev. Ob otvoritvi, ki se je je udeležil tudi minister Franc Leskošek-Luka, je bilo v njej zaposlenih prek 400 delavcev in delavk, torej polovico več kot pred vojno, če prištejemo še 90 vajencev,

»Triletna doba, ki se je odvijala v času gospodarske revolucije, hitrih sprememb, v iskanju novih poti za boljše življenje delovnega človeka, je bila polna duševnih in fizičnih naporov. Treba je bilo vlivati poguma sebi in drugim, buditi zaupanje v lastno ustvarjalno moč, poleg tega pa se boriti s konservativnimi in sebičnimi težnjami. Da so pri vsem tem uspeli, sta bila odločilna enotnost in požrtvovalnost celotnega kolektiva.«⁴⁶

Dne 6. sept. 1951 se je po sklepu upravnega odbora spremenilo ime tovarne v novo: ALPINA, tovarna športnih čevljev, Žiri. 16. jan. 1952 se je preimenovala v: ALPINA, tovarna čevljev, Žiri.⁴⁷

O p o m b e

1 Kaj Birket Smith, Putovi kulture, opča etnologija, Matica Hrvatska, Zagreb 1960, str. 192—193; Stjepan Gjurgjan, Mladi postolar, Zagreb 1957, str. 8—9. — 2 Kaj Birket Smith, *ibid.*; Marsikaj o obutvi pri ljudstvih na nižji stopnji razvoja najdemo tudi v delu Boža Škerlja, Ljudstva brez kovin, DZS, Ljubljana 1962. — 3 Steinman Jože, Priročnik za čevljarje, Odobril minister za industrijo, rudarstvo in elektrifikacijo LRS z odlokom z dne 24. XII. 1947, Lj. 1947. — 4 Narodopisje Slovencev II, Marta Ložar, Slovenska ljudska noša, Ljubljana 1952, str. 212. — 5 Narodopisje Slovencev II, *ibid.* str. 224; Marija Makarovič, Slovenska ljudska noša, Zavod za napredek gospodinjstva, Ljubljana 1970, str. 34, 35, 50, 60, 63, 74, 79, 80. — 6 A. Baš, Noša na Slovenskem v poznem srednjem veku in 16. stoletju, MK 1970, str. 107—112; Marija Makarovič, *ibid.* str. 74. — 7 Dr. Pavle Blaznik, O cehih na Slovenskem, Ljubljana 1940, str. 5 — 8 Ivan Mohorič, Zgodovina industrije, gozdarstva in obrti v Trziču, izdal Mestni muzej v Trziču 1965, str. 6 — 9 Dr. Pavle Blaznik, *ibid.* str. 9. — 10 Dr. Pavle Blaznik, *ibid.* str. 12, 14. — 11 Ivan Mohorič, *ibid.* str. 40. — 12 Pivk Vladimir, Iz zgodovine razvoja čevljarске industrije v Sloveniji, Delo, življenje, slavnostno glasilo tovarne Alpina Žiri, Žiri, avgusta 1970, str. 9 — 13 France Planina, Obrtnost loškega okraja v povojnih letih, Škofja Loka in njen okraj, Ljubljana 1936, str. 16. — 14 Franc Kos, Doneski k zgodovini Škofje Loke in njenega okraja, Ljubljana 1894, str. 10 in 14 — 15 Leander Mlinar, Beleške o žirovskem čevljarstvu, str. 25 (rokopis). — 16 Leander Mlinar, *ibid.* — 17 Leander Mlinar, *ibid.* — 18 Leander Mlinar, *ibid.* — 19 Leander Mlinar, *ibid.*, str. 46. — 20 Franc Čeplak, Čevljarstvo v Žireh, Naše rojstvo in naš vzpon 1960—1970, Etiketa, Žiri, Ljubljana 1970. — 21 Leander Mlinar, *ibid.* in Davorin Kogej, Gospodarski razvoj kraja (rokopis). —

22 Datum ustanovitve je natisnjen na odrezku naročilnice, ki jo hrani Zajec Alfonz z Dobračeve. — 23 Zapis na obvestilu o zaščiti firme, ki ga hrani Bogataj Marjan iz Stare vasi. — 24 Letnica je zapisana na cenikih čevljarskega mojstra I. Zajca. — 25 Leander Mlinar, *ibid.* (stran neoznačena). — 26 Leander Mlinar, *ibid.* — 27 Dopis št. 5259 z dne 28/3 1907 in Zapisnik pomočnikov (Arhiv pri Zajcu). — 28 Leander Mlinar, *ibid.* str. 6. — 29 Pravila Čevljarsko gospodarske zadruge na Dobračevi pri Žireh, ki jih hrani Leopold Strlič na Dobračevi. — 30 France Planina, *ibid.* str. 43. — 31 Ob 10. obletnici delavskega samoupravljanja kolektiva, Alpina tovarna čevljev Ziri, Ziri 1960, str. 30. — 32 Leander Mlinar, *ibid.* (stran neoznačena). — 33 Arhivsko gradivo Postolarske zadruge Ziri, ki ga hrani Polde Strlič v Žireh. — 34 Leander Mlinar, *ibid.* str. 61. — 35 Arhivsko gradivo pri Zajcu, dopis št. 49/32 z dne 24/3-1932. — 36 Arhivsko gradivo pri Zajcu, zapiski iz l. 1932. — 37 France Planina, *ibid.*, str. 43. — 38 France Planina, *ibid.*, str. 43. — 39 Ob 10. obletnici delavskega samoupravljanja kolektiva Alpine, *ibid.*, str. 30. — 40 Kartončki delavcev v arhivu pri Zajcu. — 41 Vinko Govekar, Kronistični zapis o Žireh in Žirovcih med osvobodilnim bojem in ljudsko revolucijo, Loški razgledi XIII, 1966, str. 26, 12. — 42 Vinko Govekar, *ibid.* Loški razgledi XIV, 1967, str. 35, 36, 38, 39. — 43 Vinko Govekar, *ibid.* str. 42. — 44 Leander Mlinar, *ibid.* str. 64 in Slovenski poročevalec od 22. septembra 1948 v članku Tovarna športnih čevljev v Žireh — nova gospodarska zmaga. — 45 Ob 10. obletnici delavskega samoupravljanja, Alpina, *ibid.* str. 21. — 46 Vinko Govekar, Delo, življenje št 8 (letnik 9), slavnostno glasilo tovarne Alpina, Ziri 1970, str. 11—15. → 47 Delo, življenje št. 8, Ziri 1970, str. 31.

Literatura in viri:

Razen v opombah navedenih še:

Logaško okrajno glavarstvo, uredil Vojteh Ribnikar, Logatec 1889. — Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi IV, SM 1908. — Oris kronologije delavskega gibanja na Slovenskem 1867—1968, Ljubljana 1969. — Slovenski biografski leksikon 1925 do 1932. — Zapiski industrijske čevljarske šole v Žireh, last Cirila Stanonik. — Ceniki in razni pisarniški obrazci čevljarskih mojstrov.

Résumé

HISTOIRE DE LA CORDONNERIE DE ŽIRI

Après un aperçu sur les chaussures qu'on portait par le passé dans les divers pays du monde et en Slovénie, l'auteur du texte présente le développement de la cordonnerie à Ziri. D'après l'auteur, on mentionne pour la première fois un cordonnier dans le registre de terres en 1501. Par la suite, l'auteur décrit en détail les débuts de la cordonnerie contemporaine de Žiri, remontants dans la deuxième moitié du siècle passé, il parle d'un grand atelier de cordonnerie de la fin du siècle passé, de la société de cordonnerie, de l'épanouissement de la cordonnerie entre les deux guerres mondiales, de sa stagnation pendant l'occupation, de son renouvellement après la Libération et finalement de la fondation de l'usine Alpina qui a gardé la tradition des anciens cordonniers en fabriquant des chaussures solides, surtout celles de ski; mais elle fabrique aussi des chaussures très élégantes.